

Съ(с)знание за другостта

Едно есе върху стереотипите и предразсъдъците
в Годината на равните възможности за всички

Ивайло Марков*

Няколко предварителни думи

„Иво, здравей! Преди броени дни ни съобщиха, че проектът на Академичното сдружение е един от всичките, които са одобрени за финансова подкрепа в рамките на Европейската година на равните възможности от Министерство на труда социалната политика! Предлагам ти да вземеш участие в изследователския екип по проекта...” Така приблизително започна проектът на Академично етнологско сдружение за мен, вследствие на който се появява и този кратък текст¹. Последваха няколко работни срещи, на които разяснихме целите на проекта, разпределихме задачите, уточнихме подробностите. „Нека всички разберат (за) другостта”. Районът на Средните Родопи. Толкова пъти бях ходил там: студентски експедиции, лични посещения, служебен престой... И въпреки това по ред причини проектът се оказа предизвикателство. Съставянето на предварителния въпросник се оказа отговорна и съвсем нелека задача. Всеки от нас трябваше да приложи този въпросник към собствения си стил на работа и системния подход към тази проблематика.

А всъщност се бях сблъскавал десетки пъти с другостта на Родопите. Спомените за всички тези срещи с другото, различното, започнаха да изникват в съзнанието ми по време на работата на терена, вечер в хотелската стая, премисляйки изминалия ден, след това при обработката на теренните материали, сега докато пиша този текст. Изведнъж се оказа, че всъщност аз съм работил по този проект значително по-дълго време – при експедициите, посещенията, престойте в Средните Родопи. И в резултат опитът и материалите, на чиято основа е изграден текстът са

---

* Ивайло Марков завършва етнология и магистратура по културна антропология в СУ „Св. Климент Охридски”. Участва в етнологските експедиции на катедрата по Етнология от 2001 г. до сега, в лятната школа "Политически култури. Антропология на/в града", гр. Кърджали (2005) и др. Ръководи теренно етнологско проучване в Трънско по проект на СНЦ „Местна инициативна група-Трън” (2006). Научните му интереси са насочени към семейните и родствени структури, духовната култура и религиозното поведение, проблемите на теренното етнографско изследване. Занимава се с аспекти на културното наследство и туризма от гледна точка на етнологията и антропологията. Член е на УС на Сдружение „Местна инициативна група – Трън”, на АЕС и др. В проекта „Нека всички разберат (за) другостта” участва като етнолог-изследовател.

¹ „Нека всички разберат (за) другостта” – това е заглавието на споменатия неколкократно проект на Академично етнологско сдружение, финансиран от Европейската комисия чрез Министерство на труда и социалната политика на Република България във връзка с Европейската година на равните възможности за всички. Теренното проучване по проекта беше проведено през месеците юли и август в общините Златоград, Неделино и Мадан.

плод на проучвания, интервюта и разговори, наблюдения и вътрешни усещания през последните 7 години².

Средните Родопи. Един район с население, на което историческият ход на времето е предложил/наложил превратни моменти, променливи условия и обстоятелства за съществуване. Няма да пиша обаче за тези исторически събития, нито за версиите и хипотезите за приемането на исляма от значителната част от родопското население. Не защото не е важно. Но по този проблем има множество статии, студии и монографии³. Моето желание е да споделя някои свои разсъждения по отношение на образите на другостта, стереотипите и предразсъдъците в района на Средните Родопи. Така, както аз ги усещах и по време на проекта тази година, и през предходните ми обхождания в региона.

Не търся обективност - тя е непостижима, при условие че при всички тези интервюта, разговори, наблюдения комуникативно си взаимодействат два или повече субекта. Етнографът не просто описва и регистрира наблюдаваното или чутото; той не е невидим за общността, която изследва, а реален човек със своя индивидуалност, човек, който подобно на своите информатори има житейски опит и система от ценности, знания и представи за заобикалящия го свят⁴ (**Марков 2004**).

Съвсем не искам разбира се да изпадам в саморефлексивни крайности. Етнолозите не са причинители или двигатели на оразличаването, усещането и самоусещането за другост⁵. При изследванията им обаче често се създава една по същество експериментална ситуация, идентична или близка на реалното нейно проявление. В този смисъл чрез методологията на етнографското изследване те могат да дадат своя принос за изясняването на понятията и техните съдържания, както и да посочат задвижващите механизми на процесите, които се извършват пред очите ни. И не на последно място в

---

² Наблюденията и етнографските материали, обект на анализ в есето, включват работа и дейности и по време на предишни мои посещения (от 2001 г. насам), както в споменатите общини, така и в общините Смолян и Доспат.

³ Литературата наистина в това отношение е неизброима. По въпроса за различните хипотези за произхода на мюсюлманското население в Родопите и неговото название/самоназвание вж. **Георгиева 1998; Груев 2003**. Изчерпателна библиография – в **Груев 2003, Райчевски 1998**. Все по-голям става сводът от статии, материали, изказвания в интернет пространството – сайтове, електронни вестници, форуми, където също могат да се видят хипотези, гледни точки, например виж: www.pomaks.blogspot.com; www.e-vestnik.bg/2076; www.petyr.blogspot.com/2007/07/blog-post_03.html.

⁴ Самото познаване на социалната действителност е непостижимо извън субективното представяне и говорене. А при своето изследване етнографът претендира, че предава социалната действителност. Но той не може да я обхване цялата. Не е и необходимо. Той представя всъщност едно нейно проявление, което е реално. В този смисъл моето описание и анализ са едно от проявленията на тази реална действителност в Средните Родопи, но в никакъв случай не отразяват обобщена категорична и всеобхватна гледна точка. Съвсем възможно и очаквано е друг изследовател дори и със същите информатори да опише различна и пак реална социална действителност. По въпроса за комуникативния акт между информатор и етнограф повече в друг мой текст (**Марков 2004**).

⁵ Макар реално неотдавна (през различни периоди на миналия XX век) някои изследователи да са били въввлечени в един чисто политически процес по преименуване и изличаване на различието на мюсюлманското население в България.

перспективата на една приложна етнология те могат да предложат стратегии за преодоляване и пътища за излизане от кризисни положения. Преди всичко обаче етнологите трябва да описват и изследват реалностите, културните факти и зависимости (**Рот 2007: 132**). И чак на последно място би следвало да идва тяхната намеса в културните и политическите процеси.

Културни стереотипи и предразсъдъци

Кратко теоретично отклонение

Стереотипи и предразсъдъци. Двете думи често се ползват като синоними във всекидневното общуване, а не рядко и в текстове на социалните науки. Затова в началото ще си позволя кратко да теоретизирам.

За Х. Баузингер стереотипите са „безкритични обобщения, които не допускат проверка и са относително устойчиви на всякакви промени” (цитирано по **Рот 2007: 132**). За Щрьобе и Инско (разграничаването между стереотип и предразсъдък е подобно на противопоставянето между „вярвания или мнения и нагласи. Стереотипите са вярвания или мнения за качества на социални групи и техните членове, докато предразсъдъците обикновено са концептуализирани като негативни междугрупови нагласи. Нагласа е склонността да се оценява една общност с определена степен на одобрение или неодобрение. Предразсъдъкът е нагласа по отношение на членове на аутгрупа, чиято оценъчна тенденция е предимно отрицателна” (Stroebe, W., C. A. Insko, цитирани по **Рот 2007: 134**). Подобно разграничение прави още през 1854 г. американският социален психолог Гордън Олпорт. За него стереотипите съдържат само едно убеждение, докато предразсъдъците се състоят от убеждение и същевременно от фиксирано мнение (цитирано по **Джордано 2006: 289**). За швейцарския антрополог К. Дордано „стереотипите са здраво закрепени, непроменени за дълго време, неизменяеми посредством нов опит представи за личности, групи, събития или предмети. Под предразсъдък пък се разбира една фиксирана и предрешена оценка на личности, групи и обстоятелство, която обикновено съдържа нравствен компонент” (**Джордано 2006: 289-290**).

Общото във всички дефиниции е разграничението между стереотип – прието за обективно убеждение, представа и предразсъдък – оценъчна нагласа, мнение. Нагласа и мнение, стъпващи по същество на конкретно убеждение. Така всъщност стереотипите и предразсъдъците са различни, но обективно свързани понятия и няма как да бъдат разглеждани и разбрани изцяло самостоятелно.

Паралелно с това понятията за културни групови стереотипи и предразсъдъци се употребяват в дискурса на обществените науки, а и във всекидневното говорене почти винаги във връзка с мисловни представи с отрицателна, негативна конотация и свързани с тях стратегии за

дискриминация. Оттук и представата, че стереотипите и предразсъдъците са нещо лошо, нещо с което трябва да се борим, да ги ограничаваме и развенчаваме, да ги коригираме. А дали е така?

Другостта, стереотипите и предразсъдъците в разказите на хората от Средните Родопи

Усещането за другост, за различност. То е напълно осъзнато. Почти неотменно присъства в разказите на хората. Уточнения от вида „*Те да ти кажем сме българи мохамедани...*”⁶; „*Нашите казват... не нашите де, в ислямската религия така е записано...*”⁷; „*По нашему, по арапския коран, нали по арапския четат молитва...*”⁸ Тези отклонения, уточнения по време на говоренето са предизвикани именно от различността на събеседниците. Аз като етнолог съм външен за общността, а още повече съм и християнин. Аз също усещам другостта. Държа сметка за религиозната принадлежност на хората срещу мен, подбирам и задавам въпросите си като ги съобразявам с това; внимавам да не употребя неподходяща думичка или израз, да не засегна събеседника си. Контактът с другия извиква в съзнанието автопредстава, стереотипи за себе си. Те са положителни или отрицателни, най-често смесени. В разговорите българите мюсюлмани определят себе си като изключително работливи, гостоприемни, чисти, добросърдечни:

Значи тука хората са свободолюбиви. Още от едно време тука са си такива. Просто не обичат много да ги натискат. Веднага са готови да отвърнат. Просто хората са си такива. И просто такива сме си хората, разбираш ли. Отворени. Тука независимо кой е, ако замръкне някъде, който и да излезе и го види, че нема къде да спи, не пейката е, или ще му предложи някъде, понеже тука има места, където предлагат да се спи, или ще го покани у дома, в къщата, там да спи. Гостоприемни са хората. Не са... може евентуално да се случи – лошия външен вид ги плаши хората. В смисъл одърпан тъй. Веднага религиозното в тях започва да говори. По принцип Родопите са дето имаше една приказка „В полетата растат тикви, в планините – хора”. И ако ме питаш защо – нема да отговора, на въпроса не мога да намеря отговор. И това го отдавам чисто на... на тия фактори – начина на живот, религията. И това независимо от какъв род е, от каква етнос се счита дадения човек. Казва се „Никой не е мюсюлманин, ако не обикне ближния си, както обича самия себе си”. Това нещо вярно трудно става.”⁹

Заедно с това повсеместно изтъкват неговоренето на турски, но принадлежността към мюсюлманската религия. Често се случва това да

⁶ Венета Аризанова, 81 г., гр. Неделино, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

⁷ Митко Кехайов, 66 г., с. Ерма река, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

⁸ Мехмед Рахманов, 74 г., с. Смилян, Смолян 2003, архив на катедрата по Етнология.

⁹ Ружди, 38 г., с. Ерма река, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

създаде конфликтна ситуация в съзнанието на хората при представянето им пред непознатия, външния, етнографа:

Турци нема. Българете.... Те живееха ей тува, имаше българе много ей тува. Фабриката кога беше, геоложка кога беше. Работеха. Българе. Де да знам какви сме. И я не знам. Не знам... не знам какви сме. Ни ваши, ни наши. Щом не ни е една кръвта... Не сме една кръв. Вие може да сте от нашата кръв, кой знае вие каква сте... Кой ви знае каква сте кръв – българе ли сте, помаци ли сте, турци ли сте, какви сте – вие си знайте.¹⁰

Ние се не знаеме какви сме - българи, славяни, африканци. Но има едно предание, че сме тука, тия-помакълка сме старите славяни. Когат минава турското робство, тогава са ги кръстили. Ония, послабоумните си дали езика и вярата, помаците не са си дали езика, а само вярата. Затва те знаят турски. Пък ние сме най-чистите българи, от славянските българи...¹¹

Ние имаме претенции, че говорим най-чистия български. Историята нас помаците много ни върти. Турците са си турци, християните - християни, а ние какви сме - не се знае. В България викат за нас: "Абе мани ги, тези са помаци", в Турция: "Остави ги тези помаци". Ние тук сме родени, тук си живеем и искаме тук да останем¹².

Стратегия за представяне на собствения образ е сблъскване на стереотипите и предразсъдъците на другия с „реалното” положение: Разказва се ситуация, при която информаторът се е сблъскал със стереотипните представи и предразсъдъчно отношение. Чрез разказа си се стреми да смекчи предполагаемо подобно отношение:

Сетне ни изселиа, изселиа ни към Троян. После едни отидоха към Еленско. И навремето викаха „те са много – вика – мръсни хора, да те страх да го гледаш”. Не ни знаят. Страняят ни такова, не искат да приказват с тебе... Ага мина известно време – „а, те вика са ни излъгали. Това са, вика, много добри хора.” И сетне кога ни освободиа, та съжалеваха – „те беа много добри ора, па си отидоа. Да беа останали тука”. Секъде има секакви ора, ама при нас нема, тука нема да речеме кражби, нема такова, убийства, нема такова нещо. Всеки си гледа колкото може... нема да речеме, слушам по телевизията – тоя убит, оная, трепят се.¹³

Нас не ни гаят – помаци, турци, не ни обичат. Те ни смятат за извънземни. Аз като бях в болницата в Бургас ме помислиха, че съм турчин. Имаше свободно легло в стаята и доктора вика „Абе Али тука един приятел да ти оставя, вика, да си приказвате, вика.

¹⁰ Феодора Топалова, 62 г., с. Ерма река, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

¹¹ Валери Бочуков, 50 г. с. Настан, Девин-2001, архив на катедра Етнология.

¹² Фехми Имамов, 55 г., с. Мъглища, общ. Мадан – цитирано по <http://e-vestnik.bg/2076>.

¹³ Митко Кехайов, 66 г., с. Ерма река, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

Турчин е, вика, не знае български”. Викам – тва нещо няма да стане работата, аз не знам турски. „Как ти, Али, да не знаеш турски” Е какво като съм Али. Имаше един друг къде не знаеше, че съм помак, не знаеше за какво става въпрос и само плюеше. Аз си права нас. И по едно време вече като разбра, че съм помак, да видиш как извъртяха положението веднага. Викам ела аз да ти разправам малко за какво става въпрос. Това, което го чувате, нема нищо общо със това, което е в действителност. И почнах да му давам примери. Викам – е тука можеш ли да си оставиш ти багажа вонкъ? Да напазаруваши и оставяши го вьнка.. Да го забравши, да си идеши у вас и да се върнеш да си го вземеш. „Това е невъзможно”. Ела при нас лошите помаци, да видиш за какво става въпрос. Не веднага да се върнеш, на другия ден ще идеши. Където си ги оставил, там ще си ги намериши. Независимо дали в града си го забравил, дали в селото. „Ама тва е невъзможно”. Ако слушаши тая телевизия, е невъзможно. Че като сме помаци или турци, нема ли учени хора!? Нема мозъци ли!? Навсекъде си има всякакви.¹⁴

Различието разделя хората. Но в своето всекидневно съществуване те са изработили стратегии за намаляване на напрежението и конфликтността на ситуацията при контакта с другия, различния. В тази насока стремежът е да се акцентира на близкото, сходното, познатото при контакта с другия. Другият, който обаче не е чужд-непознат, а чужд-познат. Контактът между християни и мюсюлмани в Средните Родопи не е прекъсван, той съществува от векове. След завладяване на България от османските турци по насилствен път или доброволно голяма част от местното население приема мюсюлманската религия, друга част запазват християнската си вяра. В по ново време с развитие на рудодобива в Родопската област се заселва временно или за постоянно християнско население от различни части на страната.¹⁵ Така двете групи население обитават съседни или близки села или просто съжителстват в рамките на едно и също селище. Различието е осъзнато и познато. Както по-горе отбелязах, етнографът съдейства за създаването на една ситуация на говорене за тази различност и другост, в някаква степен експериментална, но напълно реална, ставаща част от всекидневното случване на другостта. Ситуация, при която можем да видим тази стратегия за сближаване, без същевременно да бъде отричана другостта:

И вашта религия е убава. Тя е кат и нашта. Я са имам мусаф на български. И всичконо го имам, и корана, ама е на български. Ама нали го знаем, нали го поем. Като не знаеш, ше поеш ли? Адин бог е.

¹⁴ Али, 50 г., с. Шаренка, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

¹⁵ Както беше отбелязано проблемът за приемането на исляма от родопското население излиза извън рамките на тази статия, виж бел. 3 по-горе. Самостоятелно изследване заслужава въпросът за миграциите и движението на населението в региона както в диахронен (исторически), така и в синхронен (съвременен) план. От една страна това е движението на родопско население към други части на страната и чужбина, от друга страна са различните процеси на заселване на външно население тук, в последните години и на чуждестранни заселници.

Как то нема разлика. Например вие, нали и вие си имате календарчета, и ние имаме. И нема разлика - и нашият е на български, и вашият е на български. А вие всеки ден си имате празници, а нашто не пише празници. Нашто е, два празника имаме - Байрям, ние го казваме. Е тва имаме ние. В годината два пъти, когато колиме курбан-байрям, когато гувееме един месец, гувееме един месец и тогава пак Рамазан-Байрям ние си го зовеме. По четири дена, по пет дена.¹⁶

Аллах дето му викаме ние или Господ, нема значение. То един и същ кой какъвто ще да го нарича. Ние го викаме Аллах, вие го викате Господ. Бог е един, Аллах е един, не може да има много богове. В Бог верваме, ние викаме в Аллах верваме, пък то на един верваме и вие и ние. Така ли е? Един е и трябва да вървим на една страна. Нема како да делим. И каквото и да го изделиш, то си остава бе, то тука ще остане. То другото всичкото е шейтанска работа. Да те кара лошо да вършиш и да се бърхтеш.¹⁷

Срещите между културите в конкретния случай не започва от нулата. Всяка една среща е предопределена в някаква степен от по-ранни контакти или от съхранен в културната памет исторически опит. В значителна степен образите на другото са възприети от нас в най-ранна детска възраст в процеса на социализация (чрез домашното възпитание, училището, всекидневното общуване). Те са културно усвоени представи и нагласи и в резултат – силно емоционално натоварени (**Рот 2007: 138-142**). Образите на другостта са устойчиви и трайни, но не и статични. Не са една неопределена, автоматично повтаряща се традиция (**Джордано 1996: 297**). Те се динамизират от сега случващото се и от личния опит чрез едно постоянно преосмисляне. Стереотипите помагат на индивида и групите да възприемат на всекидневно равнище множеството преживявания и срещи с другостта, да ги подреждат и класифицират. Чрез тях хората създават стратегии за поведение при срещите си с другото, различното. Вътре в групата те съдействат за идентифициране на отделния индивид с групата, повишават груповата кохезия. В този план представите ни за другите са по същество конструкти, създадени и създаващи се при различни социални, културни и политически контексти и подпомагащи ни при всекидневното ни възприемане на заобикалящия свят.

И споменавайки политическия контекст, ще добавя още едно наблюдение на често повтарящо се твърдение от населението в Средните Родопи. Винаги при конкретно зададен въпрос за съжителството между християни и мюсюлмани отговорът е един и същ; всъщност така зададен, въпросът предопределя своя отговор. И въпреки това ни показва нещо важно. Всеобщо е твърдението на българите (и християни и мюсюлмани),

¹⁶ Ана Юриева, 60 г., с. Смилян, Смолян-2003, архив на катедра Етнология.

¹⁷ Митко Кехайов, 66 г., с. Ерма река, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

че те съжителстват напълно мирно, без да има напрежение или конфликти, без да има лоши мисли или чувства:

*Ние сме тука смесени. Нямаме много християни. Ние сме християни и мюсюлмани. Но не сме имали некакви такива... ежби, проблеми. И имали си сме, давали заеми, е такива - комишулък си сме имали. В добро отношение сме си живели. И така. Ние не сме имали дразги между... между християни и мюсюлмани. Така сме са уважавали като близки, като комишии, като селяни. Сички сме хора в края на краищата. Човек да има човещина...*¹⁸

Не, не, няма напрежение. Аз ходя вечер да си пия биричката в едно заведение срещу старата джамия горе. И например там присъствах на рожден ден. Имаха ученици, не знам в кой клас, след единайсти клас, се събират на рожден ден на съученичка. И си празнуват и както си пее ходжата, отвътре звучи „Даваш ли даваш балканджи Йово”, развяват българското знаме, водят хорото... Просто някакви неща, които са невъзможни по света. И така.

*Никой не обръща внимание на такива неща. Просто най-голямото зло, което е направено тука през сички години, са го направили по време на комунизма. И другото зло са медиите. Деветдесе процента. Просто идва журналиста и..., който знае къде завършил и прави материал. Тва е. Материала му е целта. Прави си материала. А хората тук са прекрасни. Прекрасни са. И само тези прекрасни хора ще спасят положението, никой друг, политиката само го е обърквала.*¹⁹

В същия дух много показателни са думите на представителите на местната власт:

Това е едно доказателство, че тези религии могат да съществуват без да се конфронтират, тези хора могат да живеят и съществуват врата до врата. И мисля, че вече е крайно време да няма деление кой какъв е. Живеем в демократична държава, в която всеки има право да избира религията си, всеки има право съответно да я изповядва, стига тя да не нарушава човешките закони... Факт е и се вижда, че Неделино е един пример на модел за съжителство на двете най-стари религии. И за уважение на тези религии... Значи категорично казвам, че няма никакви различия между тези групи население, освен по тази принадлежност, религиозна принадлежност. Реално погледнато то и това не можем да кажем различие, защото все пак аз не знам вие каква религия изповядвате, докато вие не кажете каква религия изповядвате, нали така. Докато вие сами не се самоопределите какъв сте. Така че в това отношение различие не можем да говорим. По отношение на

¹⁸ Софка Пуаклийска. 68 г., мюсюлманка, с. Триград, 2003 г., личен архив

¹⁹ Ясен, 27 г., роден във В. Търново, от три години зograфисва църквата в гр. Неделино, християнин, Мадан-2007, архив на катедра Етнология.

празниците, както християнските, така и мюсюлманските са празници, празнуват се от всички. Общо. Така че такива различия не можем да говорим. По отношение на кухня, празнична система – всичко е еднакво и общо. Кухнята си е родопска, системата си ни е типично планинска и родопска система на празници.

Населението живее съвсем мирно, но политиците го противопоставят в момента.²⁰

И мога да кажа, че за разлика от други региони, където се чуват проблеми, че има, при нас, аз мога съвсем да го заявя открито, могат да го кажат хора и от едното вероизповедание, и от другото вероизповедание, че има разбиране. Показателно е това, че се намират една срещу друга църква и джамия. Че когато се съберат християните на съответния празник, на Гергьовден, когато е в църквата Гергьовден, на Коледа, на Великден, се организира нещо подобно на градско мероприятие, на градски празник. И отиват и едните, и другите. Когато се организира другия празник е същото.

Поне аз като кмет не съм забелязал, това съм убеден, че хората ще го кажат, че има някакво напрежение или има някакво противопоставяне. Няма такава неща. Няма такава неща. В по-голямата си степен това го правят политиците. Живеят заедно. Винаги е било така. Наистина от векове наред.

Нямат никакъв проблем, напротив – имат прекрасни разбирания като комшии и съседи, нямат никакъв проблем. Това мога да го посоча като пример. Дори още по-далече отива. Дори когато дойде време за Великден да се раздават яйца, раздават се на всичките мюсюлмани яйца около това, щото те са комшиите. А другия когато дойде Байряма, когато заколят месото, нали парче от месото се носи пак там да има нали... Така че пак казвам – до голяма степен използват, политиците използват и религия, използват и етнос, за да противопоставят хората.²¹

И местното население, и администрацията по населени места набляга изключително силно върху липсата на конфликти, напрежения и съществени различия между двете групи българско население в региона. Като че ли се появява някакво противоречие и несъответствие. Но всъщност несъответствие няма. Понеже различието е осъзнато, понеже са познати евентуалните последствия от политизиране на другостта. Именно страхът от политизиране личи във всички тези пасажи. Затова понякога има случаи, когато възниква конфликт между етнограф и местно население. Именно затова първият нерядко бива охарактеризиран като журналист, ровещ се в неща, които не са безпроблемни или пък като член на партия Атака, имащ за цел да провокира и създаде напрежение²². Затова и отговорът е предзададен, но и много важен. Стереотипите и предразсъдъците могат да бъдат полезни и вредни в зависимост от това

²⁰ Здравко Димитров, 41 г., гр. Неделино, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

²¹ Валентин Гаджев, кмет на гр. Мадан, Златоград-2007, архив на катедра Етнология.

²² Такива първоначални възприемания на етнографа не са редки, макар и ситуацията да продължава до разбирането на истинските мотиви за неговото посещение в съответното селище.

как боравим с тях и ги използваме. Защото както образите и представите за другостта се създават, усвояват и предават, така това важи с не-помалка сила и за културните техники, за боравенето с тях (**срв. Рот 2007: 149-150**). Стереотипите и предразсъдъците стават опасни едва тогава, когато станат обект на политически дейности и манипулации; когато се използват в рамките на кампании за подстрекаване и скандализиране или пък във всекидневни стратегии за дискриминиране (**Джордано 2006: 307**). Затова противопоставянето трябва да е не срещу образите и представите за другостта, а срещу злоупотребите с тях.

Вместо заключение

Стереотипите и предразсъдъците не са вредни при общуването с другия. Те помагат за осъществяването на срещата с различното; използването им неощенъчно съдейства при контакта за началното сближаване. Те, както е видно, са устойчиви, но същевременно динамични и променливи; често чрез собствения опит те биват модифицирани, без задължително да заличават другостта. Разбира се това поставя пред хората едно голямо изискване – да се вгледат в себе си, да осъзнаят различността и стереотипите си като такива.

От друга страна стереотипите и предразсъдъците са опасна предпоставка за конфликти и противопоставяне, ако бъдат превърнати изцяло в оценъчни съждения и станат тотален ръководител на нашите действия и отношение към другостта в контекста на политически инструментализации.

Понасянето на другостта (справянето с нея) може да бъде усвоено. Адекватното ѝ възприемане може да бъде научено. Необходимо е изработване на културни техники и механизми, чрез които да стане това усвояване, за да се избегне ценностното противопоставяне; да се предотврати изкристализирането на другостта в конфликтни ситуации. Така както несъзнателно в своето дългогодишно съжителство и всекидневно взаимодействие са изработили подобни механизми хората от Средните Родопи. А ние като етнолози трябва да имаме съответно ясно съзнаване на стереотипите и предразсъдъците и знание за тяхното функциониране, за да можем да предотвратим политизирането на другостта и предложим съответни стратегии за това.

Литература:

Груев, М. Между петолъчката и полумесеца. С., 2003.

Георгиева, Цв. Помаци – българи-мюсюлмани – Във: Общности и идентичности в България. С., 1998, 286-308.

Джордано, Кр. Културни групови стереотипи и предразсъдъци. Критичен размисъл в етнологична и социологична перспектива – Във: Джордано, Кр. Власт, недоворие и наследство. С., 2006, 289-309.

Марков, Ив. Случващата се на терен комуникация. Етнографският терен като комуникативно събитие. Курсова работа, ръкопис.

Райчевски, Ст. Българите мохамедани. С., 1998.

Рот, Кл. „Образи в главите”. Стереотипи, митове и идентичности от етноложка гледна точка – Във: Рот, Кл. Студии по интеркултурна комуникация. Теория и практика. С., 2007.

www.pomaks.blogspot.com

www.e-vestnik.bg/2076

www.petyr.blogspot.com/2007/07/blog-post_03.html